

Алла Атаманенко

ВИВЧЕННЯ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ РУСИ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття розкриває роль Українського історичного товариства у вивченні історії релігії на українських землях. Авторка проаналізувала публікації, присвячені християнізації Руси на сторінках журналу "Український історик" та встановила значення УІТ та його членів в організації й проведенні наукових конференцій та конгресів, зокрема з нагоди 1000-ліття хрещення України-Руси.

Ключові слова: Українське історичне товариство (УІТ), 1000-ліття хрещення України-Руси, історія християнства, конференція,

Статья раскрывает роль Украинского исторического общества в изучении истории религии на украинских землях. Автор проанализировала публикации, посвященные христианизации Руси на страницах журнала "Украинский историк" и установила значение УИО и его членов в организации и проведении научных конференций и конгрессов, в частности по случаю 1000-летия крещения Украины-Руси.

Ключевые слова: Украинское историческое общество (УИО), 1000-летия крещения Украины-Руси, история христианства, конференция.

Article reveals the role of the Ukrainian Historical Association to study the history of religion in Ukrainian lands. The author reviewed publication dedicated to the Christianization of Kievan Rus' in the magazine "Ukrainian historian" and set the UHA and its members in the organization and holding of scientific conferences and congresses, in particular on the occasion of the 1000 years of Christianity in Ukraine-Rus'.

Key words: Ukrainian Historical Association (UHA), a 1000 years of Christianity in Ukraine-Rus', the history of Christianity, conference.

Історії християнізації Русі та вивченню історії церкви даного періоду було присвячено низку публікацій на сторінках журналу Українського історичного товариства (далі – УІТ. – А.А.) “Український історик”. Крім того, неабияке значення для вивчення історії християнізації та численних аспектів, пов’язаних з історією церкви, мали наукові конференції, що проводило Товариство і найбільшою мірою – відзначення 1000-ліття хрещення України. Наше дослідження присвячене вивченню цих аспектів діяльності УІТ.

Важливе загальнотеоретичне значення мала стаття Олександра Оглобина “Українська церковна історіографія” [13], в якій було зроблено доволі вдалу спробу в умовах відсутності історіографічних синтезів з церковної проблематики зробити узагальнення релігієзнавчих досліджень в українській історіографії різних періодів, визначити наукові осередки, де приділялася найбільша увага цій проблематиці, а також було зроблено докладний огляд праць 1917 – 1967 рр., з включенням доробку переважно еміграційних вчених, тому що в радянській історіографії наукові дослідження з історії церкви були практично неможливі. В тих же, що проводилися, панували відповідні міфологеми.

У 1972 р. в журналі “Slavic Review” звилась рецензія за підписами О. Баскуса III (Oswald Baskus III) та Г. Стаммлера (Heinrich A. Stammeler) на книгу Миколи Чубатого “Історія християнства на Русі-Україні”. Відповідь на критичні зауваження, висловлені в дослідженні, автор дав у статті “Kievan Christianity misinterpreted” [21], в якій загальні питання стосувалися термінології, концептуальних підходів до висвітлення історії Київської Русі, впливам Візантії на формування церкви у Київському та інших князівствах. Широке залучення досліджень попередників та оцінок праці, висловлених в інших рецензіях (зокрема, в рецензії відомого американського дослідника польського походження професора О. Галецького) давали міцне підґрунтя до тез, висловлених у цій дискусії.

Кількість досліджень з історії християнства та церкви відповідного періоду збільшило відзначення тисячоліття Хрещення Київської Русі (Русі-України), яке стало значною подією та широко відзначалося українською громадськістю поза Україною, що було пов’язане зі спробами такого відзначення з боку Радянського Союзу (з центром святкувань у Москві) та російськими еміграційними організаціями за кордоном [22, арк. 1]. Відповідно не могли залишитися в стороні від вивчення та відзначення цієї події українські еміграційні вчені, в тому числі й члени Українського історичного товариства, значна частина

яких представляла також інші наукові установи й західні університети.

У 1980 – 1984 рр. на Заході в наукових і ненаукових колах почали обговорювати наближення 1000-ліття хрещення Русі, яке традиційно для советської та неукраїнської науки пов'язувалося з Росією. Готувалися до відзначення події не лише в ССРСР, а і на заході, в тому числі російські американські і канадські організації. Українські та українсько-американські наукові установи прийняли рішення провести наукові конгреси, присвячені цій події.

На початку 1980 р. представник Католицької Ієрархії звернувся до керівництва НТШ в Європі та Сенату УВУ з пропозицією організувати соборний науковий конгрес у відзначення 1000-ліття Хрещення України-Русі. 20 липня того ж року В. Янів як ректор УВУ та представник НТШ брав участь у нараді в Римі. Тоді ж почалася й праця над організацією міжнародного конгресу, присвяченого визначній події, УНІГУ та Філадельфійського комітету 1000-ліття. Щоправда, запропонований українській громаді та секретаріату СКВУ т.зв. "Гарвардський проект", який передбачав витратити на відзначення Ювілею 5 млн. дол. (з яких 3 млн. мало піти на видання 40 томів у трьох видавничих серіях корпусу досекулярної творчості, а 1 млн. – а створення кафедри української релігійної думки в Гарвардському університеті), викликав деякі заперечення у представників інших наукових інституцій [4; 5] і не був, на жаль, повністю реалізований.

У 1983 р. ректор УВУ В. Янів звернувся до керівництва наукових установ з пропозицією організувати спільний український науковий конгрес для відзначення Тисячоліття. У грудні він розіслав "Обіжний лист до проводів наукових установ, які вже дали свою згоду приступити до організації спільного українського наукового конгресу в тисячоліття Християнської України", в якому було названо наукові установи, що вже підтримали цю ідею (серед них було й УІТ), а також пропонувалися конкретні кроки по підготовці заходу [3].

В Мюнхені 11-13 травня 1984 р. відбулася конференція наукових інституцій, під час пленарного засідання якої було створено Комітет для підготовки наукового конгресу Тисячоліття Хрещення України-Русі під керівництвом ініціатора відзначення – ректора УВУ проф. В. Янева. Установами-основниками комітету стали такі наукові установи: НТШ в Європі, Наукова рада при СКВУ, УВАН в Канаді, УІТ, УКУ, НТШ в Канаді, НТШ в Америці, Колегія Св. Андрія (Вінніпег), УААУП, УВУ, Товариство українських бібліотекарів Америки та Українське богословське наукове товариство. Офіційним представ-

ником від УІТ під час прийняття рішення про створення комітету був В. Маруняк.

Серед організаторів Комітету були як представники інших установ, так і члени Товариства: А. Жуковський, М. Марунчак, Б. Стебельський, Д. Штогрин, В. Янів. Для керівництва працею Комітету було вибрано Президію у складі В. Янева (голова), І. Музички (заступник), О. Кравченка (заступник), Г. Васьковича (секретар), В. Маруняка (голова фінансової комісії), В. Дідовича (організаційний референт). Конференція обговорила схеми тем доповідей наукових сесій і створила тематичні комісії: історичну – на чолі з А. Жуковським, правничу (о. І. Патрило), літургічну (о. І. Музичка), мовну (О. Горбач), мистецьку (Б. Стебельський), літературну (І. Качуровський). Координатори мали обрати членів комісії.

В “Українському історичу” за 1985 р. було опубліковано повідомлення Наукової ради при СКВУ, в якому йшлося про створення Комітету, про плани видання матеріалів конгресу. Наукова рада обіцяла підтримку всім українським та неукраїнським науковим установам, які планують проведення наукових конференцій з нагоди ювілею. Закликалося наукові установи та українських вчених опрацьовувати окремі монографічні дослідження, присвячені хрещенню України. Повідомлялося, що Наукова рада шукає можливість здійснення англomовного перекладу “Історії України-Руси” М. Грушевського та пропонувалося для відзначення Тисячоліття Християнства в Україні вживати вирази: “Тисячоліття хрещення України” або “Тисячоліття Хрещення України-Руси”. Для узагальнення інформації просилося надсилати повідомлення про заплановані заходи та видання [20, с. 254-255].

З 15 по 17 червня 1985 р. в Бавнд-Бруці (США), в осідку Української Православної Церкви в Америці відбулася перша наукова конференція, присвячена відзначенню Тисячоліття, організована Комітетом. Господарем конференції стала Опікунча рада Української Православної семінарії св. Софії. Конференція складалася з двох частин: організаційних нарад та сесії з науковими доповідями. На наради приїхало 26 представників від 18 науково-дослідних інституцій та вищих навчальних закладів. Учасників привітав Митрополит Мстислав, який побажав успіхів у нарадах і надав своє архієрейське благословення. З вітальним словом від Наукової ради при СКВУ виступив Л. Винар, який також передав 2,5 тис. доларів від Наукової ради на проведення конгресу.

На конференцію були обрані делегати від різних наукових установ – Я. Білінський (Українська вільна академія наук у США), Г. Вась-

кович (Український вільний університет), Л. Винар (Наукова рада при Світовому конгресі вільних українців), М. Войнар (Науково-дослідний центр Отців Василіан), Ю. Гаєцький та Л. Гайда (Український науковий інститут Гарвардського університету), С. Гаюк (Українська Православна семінарія Св. Софії), Б. Гнатюк (Українська американська асоціація університетських професорів), о. І. Гриньох (Українське Богословсько-наукове товариство і Український католицький університет), О. Герус (Українська вільна академія наук в Канаді), О. Домбровський (Українське історичне товариство), Р. Єринюк (Колегія Св. Андрія), А. Жуковський (Наукове товариство ім. Шевченка в Європі).

Під час наукової частини конференції з доповідями виступили о. О. Баран, який говорив про причини прийняття християнства Володимиром Великим, А. Жуковський – про вклад Київської духовної академії і її "Трудов" на культурному і богословському відтинках, О. Домбровський – про формування української духовності між орієнтом та оксидентом, о. М. Войнар – про право Київської церкви до XIII ст., о. С. Гаюк – про аднотації до канонізації кн. Володимира, о. Василь Івашук – про Афон і Україну та ін.

Більшість наукових комісій, які мали займатися організацією відповідних секцій конгресу було обрано під час організаційних засідань. До Історичної комісії увійшли А. Жуковський (голова), О. Домбровський, В. Маркус, Я. Білінський, Р. Єринюк. До Літературознавчої комісії увійшли І. Качуровський (голова), Я. Розумний, Я. Рудницький, Д. Штогрин та В. Янів. До Богословсько-філософської – прот. О. Кравченко (голова), І. Гриньох, О. Воронин. До комісії Церковного права увійшли о. М. Войнар (голова), З. Соколюк, прот. С. Ярмусь. До Мовознавчої комісії – О. Горбач (голова), І. Тарнавецька, Я. Гурський, М. Овчаренко та П. Цимбалістий. До Літургічної комісії: о. Іван Музичка (голова), прот. Т. Міненко, архим. Андрій Партикевич. Офіційним представником УІТ в Комітеті став О. Домбровський. Склад Комітету наукового відзначення 1000-ліття Християнської України офіційно поповнився новими членами, як українськими, серед яких була й УВАН у США, так і українсько-американськими – Українська Науково-дослідна програма при Іллінойському університеті та УНІГУ. Діяв Комітет в системі СКВУ "у порозумінні з його Науковою Радою" [19, с. 164].

23 листопада 1985 р. під час XIX пленарної сесії СКВУ в Торонто відбулася зорганізована Науковою радою і Секретаріатом СКВУ наукова конференція, присвячена церковно-релігійному, науковому і сус-

пільному аспектам відзначення 1000-ліття Хрещення України. Л. Винар відкрив конференцію, у вступному слові наголосивши на значенні співпраці українських наукових інституцій з суспільно-громадськими організаціями та потребу об'єктивного вивчення українського середньовіччя, частиною якого є процес християнізації України-Русі. У конференції взяли участь священнослужителі, які в своїх доповідях говорили переважно про організаційну діяльність церковних структур: Владика Кир Максим Германюк, митрополит Української Католицької церкви в Канаді та о. Степан Ярмусь, голова консисторії Української Православної Церкви в Канаді. Про наукове відзначення Ювілею доповідали О. Домбровський та Д. Штогрин.

На заклик відзначити 1000-ліття Християнської України у 1986 – 1987 рр. відгукнулися практично всі наукові установи та українські університети. В УВУ, УКУ, УВАН у США, НТШ в Америці відбулися наукові конференції, присвячені цій події. НТШ восени організувало цикл доповідей, в рамках якого виступили О. Домбровський, С. Гординський, О. Прицак та ін.

12 квітня 1986 р. в УВУ в рамках відзначення 1000-ліття хрещення України-Русі відбулася спільна з УІТ конференція, присвячена історії Української католицької церкви в Україні. Організатором конференції знову став професор Акронського, а в середині 1980-х рр. – Гайдельберзького університету Т. Мацьків. Під час конференції були виголошені три доповіді українською, німецькою та польською мовами. Відкрив конференцію декан Філософічного факультету УВУ Г. Васюкович. Після вітального слова він представив трьох доповідачів – професорів Т. Мацькова та Яна Вося, а також о. архімандрита Йосифа Йоганна Петерса.

Т. Мацьків говорив про генезу церковної унії 1596 р. На тлі історичних подій він розглянув стан українського церковного життя в кінці XVI ст. Проаналізувавши пункти Берестейської угоди, доповідач розглянув причини появи релігійної полеміки, яка призвела до релігійного протистояння та роздвоєння церкви. Професор Пізанського університету відомий польський дослідник латиномовних рукописів XVI – XVII ст. Я. Вось побудував свою доповідь “Звідомлення про унійних єпископів у “Деннику з подорожі до Польщі 1596 – 1597 рр.” папського церемоніального майстра А.П. Муканте” на аналізі інформації цього маловідомого джерела. Він подав спостереження автора про учасників Берестейського собору та тогочасних вельмож, з власними поясненнями про їх життя та функції.

Після обговорення обох доповідей у другій сесії виступив дослідник історії церкви архимандрит о. Й.Й. Петерс (м. Грайнбах) з доповіддю "Митрополит Андрей – людина, екзарх, патріарх". Він поділився споминами про своє перебування у Львові, де він був у чині Отців Студитів і познайомився з митрополитом Андреем Шептицьким та його братом Климентієм. Доповідач підкреслив харизматичність постаті Шептицького, його відданість служінню церкві та українському народові, організацію допомоги тим, хто її потребував. Друга, німецькомовна, конференція осередку УІТ в Європі, присвячена 1000-літтю Хрещення України, відбулася в Мюнхені 12 лютого 1988 р. На ній з доповідями виступили науковий співробітник Мюнхенського університету І. Жегуц, Т. Мацьків та архимандрит о. Й. Петерс.

В Равенні (Італія) 18-24 квітня 1988 р. з ініціативи та під егідою УНІГУ зібралися провідні славісти та візантологи. Підготовкою програми займалися О. Прицак, І. Шевченко та М. Лабунька. Доповідачами були представники з діаспори, а також з Польщі, ЧССР, Угорщини, Болгарії та ССРСР. Офіційною мовою конгресу була англійська, частина доповідей виголошували доповіді французькою, німецькою та італійською. Учасник конгресу з Києва Петро Толочко виголосив доповідь українською.

Конгрес відбувся на високому науковому рівні, але частина представників української закордонної науки певною мірою була розчарована ним через використання у значній частині доповідей та друкованих матеріалів "традиційної" для совєтської та західної історіографії наукової термінології, де рідко вживалися терміни, що конкретизували українське звучання проблеми, які християнізацію Русі переводили в російськоцентричну площину [9], хоча в програмі Конгресу назви доповідей були переважно термінологічно витриманими.

Спроба відомого швейцарського економіста Богдана Гаврилишина уточнити термінологічні питання була зупинена, що також викликало негативну реакцію з боку багатьох українських вчених [6, с. 75], які в приватних розмовах з неукраїнськими колегами намагалися пояснити ситуацію з термінологією [6, с. 76]. В багатьох привітаннях було згадано тогочасного Московського патріарха Пімена та Російську православно церкву, що на думку канадського літературознавця В. Жили, який був присутній на Конгресі як представник Уряду УНР в екзилі, було пов'язано з браком інформації, одержаної від організаторів учасниками, про суть події [6, с. 75]. В цілому ж, на Конгресі в Равенні, на якому прозвучало понад 50 доповідей, було обговорено широке коло

проблем, зокрема, візантійські впливи на Русь, різні аспекти християнізації та її наслідків.

УІТ стало співорганізатором мюнхенського наукового Конгресу з нагоди 1000-ліття хрещення України [15, с. 1, 4; 11, с. 7], ініціаторами якого були НТШ в Європі та УВУ, підтримані іншими українськими науковими інституціями і навчальними закладами. Як свідчить “Акт заснування Комітету”, серед українських науково-дослідних й науково-навчальних установ, представники яких на пленарному засіданні в УВУ 11-13 травня 1984 р. вирішили для організації конгресу створити окремий комітет, було Українське історичне товариство [1, с. 865; 16, с. 869]. До складу Ділового комітету в якості віцепрезидента увійшов Л. Винар [12; 17, с. 870].

Конгрес відбувся 26 квітня – 2 травня 1988 р. Він став яскравим прикладом української наукової та міжконфесійної соборності. Засідання відбувалися в домі Архидієцезії Мюнхен-Фрайзінг у передмісті Мюнхена. Організатором виступив Комітет наукового відзначення 1000-ліття Християнської України, який нараховував 28 організацій-членів – наукових інституцій та об’єднань, українських вищих навчальних закладів в діаспорі, церковно-релігійних та громадських організацій із США, Канади, Німеччини, Франції, Італії, Бразилії, Австралії, Аргентини та інших країн. Конгрес став демонстрацією порозуміння українських церков – він був відкритий Соборною Відправою в присутності священників всіх віровизнань, а в неділю 1 травня відбулася служба в усіх мюнхенських соборах. На Конгресі було зачитано привітання від Папи Римського Івана Павла II та інших церковних ієрархів.

Відкрито конгрес було 28 квітня в 9-й ранку інавгураційним словом ректора УВУ В. Янева. В чотирнадцяти наукових сесіях брали участь дослідники, які представляли різні наукові інституції. Прозвучало біля 40 доповідей, в тому числі й членів УІТ – М. Антоновича, О. Барана, П. Біланюка, Л. Винара, О. Домбровського, В. Жили, А. Жуковського, В. Косика, М. Марунчака, Я. Падеха, О. Пріцака, А. Сороковського, В. Янева та ін. Всі доповіді виголошувалися переважно українською, кілька – німецькою мовами. Після конгресу їх, за винятком доповіді О. Пріцака, яку не було надіслано до Оргкомітету, було опубліковано.

Хоч Конгрес носив в цілому український характер, він мав також орієнтацію на популяризацію події серед неукраїнського середовища. Одна з сесій відбулася в приміщеннях т.зв. Дому кардинала Венделя в центрі Мюнхена, де було багато неукраїнських гостей. Тут виступи-

ли з доповідями німецькою мовою В. Янів про Конгрес та президент Католицького університету в Айхштетті Н. Лобковіч про роль св. Кирила та Мефодія для слов'ян. Для популяризації теми Конгресу було проведено прес-конференцію за участю учасників та голови Комітету В. Янева, а також постійними були інформативні повідомлення та інтерв'ю трьох радіостанцій, що вели радіопередачі на СРСР – "Голос Америки", "Свобода" та "Вільна Європа", а також німецьким телебаченням та радіо. Пізніше з'явилися численні повідомлення про Конгрес у пресі, в тому числі й неукраїнській [7, с. 969-972].

На заключній сесії Конгресу підвів підсумки голова Наукової ради при СКВУ та президент УІТ проф. Л. Винар, який також привітав присутніх від Наукової ради при СКВУ. Учасників та гостей Конгресу привітало й УІТ [18, с. 951].

Третій конгрес, присвячений походженню і розвитку слов'янсько-візантійського християнства та 1000-літтю Хрещення Русі, відбувся у Римі з 3 по 6 травня того ж року. Його організаторами стали Польський інститут християнської культури та Італійський інститут середньовічної історії. В конгресі взяли участь доповідачі з різних країн. І хоч організований він був не українцями, вони були запрошені, в тому числі й дослідники з України – зокрема, Я. Дашкевич, який, на жаль, в тогочасних умовах не зміг приїхати. Цей конгрес був підтриманий Ватиканом і Папою Римським Іваном Павлом II, який під час аудієнції учасників конгресу виступив зі зверненням, в якому став на захист Української Католицької та Української Автокефальної Православної церков, що були заборонені в Україні.

Відбулася й низка менших за масштабами конференцій, з яких частина була підготовчими – в Бавнд-Бруку (НТШ в Європі, УВУ, УІТ та ін., червень 1985), в Торонто (СКВУ, листопад 1985), в Нью-Йорку (УВАН, вересень 1987), в Філадельфії (Історично-Філософічна секція НТШ, жовтень 1987), в Парижі (НТШ в Європі у співпраці з Католицьким інститутом, червень 1988), конференції українських вчених спільно з французькими університетами в Лілі та Ліоні та ін.

З нагоди ювілею було опубліковано низку досліджень з історії християнства, в тому числі й членами УІТ. До 1000-ліття Хрещення Русі Українським науковим інститутом Гарвардського університету англійською мовою було опубліковано англomовне дослідження О. Прицака "Написання історії Київської Русі", в якому дослідник зробив джерелознавчий аналіз найдавнішої пам'ятки цього часу – "Повісті вре́мінних літ" [23].

“Український історик” за 1988 р. був присвячений тисячоліттю хрещення України. Низка статей в ньому розкривала різні аспекти початків християнства в Україні. До співпраці в ньому було залучено як членів Товариства, так і білоруських вчених [2], які з різних причин статей не подали, але том “Українського історика” було сформовано на достатньо високому рівні. Публікації охоплювали різні аспекти процесу християнізації Русі. В статті канадського дослідника Юрія Книша розглядалося питання впливу Методіївської архієпархії на раннє київське християнство [8]. В ній автор розглядає джерела до давньої історії України і на цій основі намагається з’ясувати можливі іноетнічні впливи на формування християнства в Київській Русі. В цьому томі редакційна колегія журналу надрукувала статтю відомого українського дослідника з Німеччини Домета Олянчина, написану по Другій світовій війні, присвячену взаємовідносинам Русі з варягами (скандинавами), що була відповіддю на досить поширену в німецькій історіографії напередодні війни гіпотезу щодо прийняття християнства на Русі з півночі Європи [14]. Автор, зіставляючи тексти саг та інших джерел, зробив висновки про помилковість цієї гіпотези. Завершувала рубрику “1000-ліття хрищення України” стаття професора Арканзаського університету Олександра Сидоренка про раннє київське християнство, в якій автор розглядає кроки по християнізації Київської Русі до Володимира – за часів його попередників [24]. В 1989 р. у продовження відзначення Ювілею було опубліковано низку статей, серед яких викликає цікавість стаття професора Акронського та Гейдельберзького університетів Т. Мацькова “Чи кн. Ольга справді прийняла християнство в Царгороді?”, в якій автор на основі співставлення доводів різних авторів про хрещення київської княгині Ольги, приходять до висновку про те, що ця подія відбулася в Києві [10].

Таким чином, українські вчені діаспори широко долучились до відзначення 1000-ліття хрещення України-Русі, яке відзначили низкою наукових конференцій та конгресів, а також значною кількістю спеціальних досліджень, що були видані як окремими книгами, так і на сторінках журналів, серед яких помітне місце посідав єдиний фаховий історичний журнал, що видавався поза Україною – “Український історик”. Серед книжкових видань різними науковими інституціями та громадськими організаціями було видано як монографії, так і науково-популярні дослідження.

Джерела та література:

1. Акт заснування комітету (Факсиміле) // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 865.
2. Архів УІТ (архів Л. Винара), ф. "Листування", спр. "М. Антонович". – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 15 травня 1987 р.
3. Архів УІТ, ф. "1000-ліття Хрещення України", спр. "Листування". – Обіжний лист до проводів наукових установ В. Янева від 12 грудня 1983 р.
4. Архів УІТ, ф. "1000-ліття Хрещення України", спр. "Листування". – Меморандум щодо "Гарвардського проекту" до Ради науки СКВУ від президента Інституту ім. Симона Петлюри від 8 червня 1984 р.
5. Горак С. Коментар до т.зв. досекулярного "Гарвардського проекту" і його реклами / С. Горак // Національна трибуна. – 1985. – 16 червня.
6. Жила В. Під прапором тисячоліття. (Враження з Равеннського Наукового Конгресу / В. Жила // Український історик. – 1989. – Ч. 1-3. – С.75.
7. Інформації про Конгрес у пресі // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 969-972.
8. Книш Ю. До питання впливу Методіївської Архиепархії на раннє київське християнство / Ю. Книш // Український історик. – 1988. – Т. XXV. – Ч. 1-4. – С. 43-57.
9. Леник В. Три наукові конгреси до тисячоліття Хрищення України / В. Леник // Гомін України. – 6 липня 1988.
10. Мацьків Т. Чи кн. Ольга справді прийняла християнство в Царгороді? / Т. Мацьків // Український історик. – 1989. – Т. XXVI. – Ч.1-3. – С. 43-49.
11. Науковий конгрес у 1000-ліття хрищення Руси-України. Програма. [Б.м., б.д.]. – С. 7.
12. Науковий Конгрес у Мюнхені // Українська думка. – 1988. – 26 травня.
13. Оглоблин О. Українська церковна історіографія / О. Оглоблин // Український історик. – 1969. – Т.VI. – Ч.4. – С. 12-29.
14. Оляничин Д. До хронології життя Олафа Тріггвісона у зв'язку з його загадковим перебуванням при дворі Володимира Великого / Д. Оляничин // Український історик. – 1988. – Т.XXV. – Ч.1-4. – С. 58-71.
15. Плянується науковий конгрес з нагоди 1000-ліття хрищення України // Свобода. – 20 червня 1984 р. – С. 1, 4.
16. Правильник комітету Наукового конгресу в Тисячоліття Хрещення Руси-України (Схвалений на Конференції в Мюнхені з уточненнями, прийнятими на 2-й Конференції в Бавнд-Бруку) // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 869.
17. Президія і органи Комітету. Ділова Президія Комітету (Вибрана у Мюнхені 11-13.V.1984 р. і доповнена в Бавнд-Бруку 15-17.VI.1985 р. згл. кооптаціями, потвердженими референдумом афілійованих членів) // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 870.

18. Українське Історичне Товариство // Збірник праць Ювілейного Конгресу / [Ред. В. Янів]. – Мюнхен, 1988/1989. – С. 951.
19. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Комітет наукового відзначення Ювілею Тисячоліття Християнської України // Український історик. – 1986. – Ч. 3-4. – С. 164.
20. Хроніка. Українське Історичне Товариство. Наукова Рада при СКВУ. Наукове відзначення 1000-ліття Хрещення України // Український історик. – 1985. – Ч. 1-4. – С. 254-255.
21. Чубатий М. *Kievan Christianity misinterpreted* / М. Чубатий // Український історик. – 1972. – Т. IX. – Т. 1-2. – С. 100-109.
22. Archive of Kent State University, ф. “Center of the Studies of Ethnic Publication and Cultural Institutions”, спр. “Отчет председателя КРА [Конгресса Русских Американцев] (CRA News. Бюллетень, vol. 7, No.51, January-February 1986)” . – Арк.1.
23. Pricak O. *On the Writing of History in Kievan Rus'* / O. Pricak // Harvard University Ukrainian Studies Fund. The Millennium Series, Cambridge, Mass. – 172 p.
24. Sydorenko A. *On Early Kievan Christianity* / A. Sydorenko // Український історик. – 1988. – Т. XXV. – Ч. 1-4. – С. 72-83.